מהו ברכת החמה?

מאת מאיר פוזנא, לונדון – קרית ספר

איתא בגמרא בסוף ברכות (נ"ט ע"ב), ת"ר הרואה החמה בתקופתה לבנה בגבורתה וכוכבים במסילותם ומזלות כסדרן, אומר ברוך עושה בראשית. ואימת הוי, אמר אביי כל כ"ח שנין והדר מחזור ונפלה תקופת ניסן בשבתאי באורתא דתלת נגהי ארבע, עד כאן בגמרא. פירוש, המאורות נבראו במעשה בראשית ותלייתם במקומן בשמים הי' בתחילת יום רביעי, וכמו שכתוב בקרא בתחילת פ' בראשית, יהי' מאורות ברקיע השמים וגו' ויהי ערב ויהי בוקר יום רביעי. ומשמע מהמפרשים ז"ל דכל מה שנבראו במעשה בראשית (חוץ מאדם הראשון) הי' בתחילת היום (של כ"ד שעות), היינו לענינו לענין תליית המאורות הי' כשנגמר יום שלישי והתחיל יום רביעי והוא בשעה שש בערב. ולענין זה נקטו חז"ל ששנת החמה הוא 365 יום ועוד רביע היום שהם שש שעות. נמצא דבשנת ב' היתה החמה עומדת באותו המקום ברקיעה יום אחד ורביע היום אחר זמן הראשון, והוא בליל חמישי בחצות הלילה. ובשנת השלישי הי' הזמן בתחילת יום ששי בשעה 6 בבוקר. וכן בשנת ד' בחצות יום השבת, בשנת ה' חזרה לזמן 6 בערב, והיינו תחילת ליל שני. נמצא דבארבע שנים הלכה 5 ימים. וכשעושה החשבון בדרך הזה נמצא דבשמונה שנים הלכה 10 ימים, בי"ב שנה 15 ימים, בט"ז שנים 20 ימים, בכ' שנה 25 ימים, בכ"ד שנה 30 ימים, ובכ"ח שנה 35 ימים שהם בדיוק ה' שבועות, ורק אז חוזרת החמה לתחילת ליל ד' בשעה 6 בערב. וכיון דלא נראית החמה בתקיפתה ובגבורתה עד למחרתו אחר שתנץ עוד הפעם בבוקר, קבעו חז"ל הברכה על זה רק בבוקר של יום הרביעי, וזהו רק בשנת כ"ח שחזרה החמה למקומה של היום שנבראה במעשה בראשית.

ובזה גופא פליגי חכמי ישראל, מר שמואל ס"ל כהנ"ל דשנת החמה הוא שש שעות יותר משס"ה יום, אמנם רב אדא בר אהבה פליג וס"ל דאינם שש שעות גמורות יותר על שס"ה יום אלא מעט יותר מארבע דקות פחות משש שעות. לכן רק לשמואל חוזרת החמה לאותה שעה ביום אחר ד' שנים, היינו ד' ימים ועוד ד' רביעי חלקי היום שהוא יום שלם. אמנם לרב אדא אינו כן, וחשבון שלו בנוי על מחזור הלבנה של י"ט שנים, שלפי חשבון שלו תקופת החמה ומולד הלבנה חוזרים לזמן אחד כשנשלם מחזור של י"ט שנה. ולפי"ז לא פירש רב אדא בר אהבה את ברייתא הנ"ל כמו אביי בגמרא דידן אלא כהירושלמי כדהלן. והביא בהגהות מיימוניות בהל' ברכות (פ"י הל' י"ח) בשם הערוך עוד פירש אחר וז"ל, בימות הגשמים שהיו שלשה ימים מעוננים ולא נראה החמה והכוכבים, באותו העת שיתראו צריך לברך וזולתי זו העת לא עכ"ל. והוא על פי הירושלמי שם דאיתא, אמר רבי חונה הדא דתימר בימות הגשמים בלבד לאחר שלשה ימים, ע"כ. וצריך לומר דשני פירושים אלו בברייתא תלויים על המחלוקת של שמואל ורב אדא בר אהבה.

ולכן מה שאנו מתחילין בחו"ל השאלה ששים יום אחר תקופת תשרי בנוי על תקופת שמואל של תקופת ניסן. וכהיום כבר יש יותר מעשרה ימים בין שתי תקופות האלו.

והנה הלא יש כמה שנים דתקופת ניסן של שמואל הוא אחר הפסח, וכמו בשנת תשי"ג היו מברכין על החמה ביום אסרו חג של חו"ל ובא"י כבר יום ב' אחר הפסח. וגם לרב אדא בר אהבה גם כן בשנת תשל"ה היתה תקופת ניסן ביום שני של פסח. וקשה הלא קיי"ל בסוף פ"ק דר"ה (כ"א ע"ב) דרוב החודש של ניסן צריך להיות אחר שהתחיל תקופת ניסן ולא בזמן תקופת טבת דאינו זמן של שמור חודש האביב. וכתב הרמב"ם בהל' קידוש החודש (פ"י הל"ו) שחשבון זה של רב אדא הוא האמת יותר מן הראשון וסומכין על זה לענין עיבור השנים. משמע שחשבון האמיתי אינו כשתי חשבונות האלו, אלו מוקדם עוד יותר, וכן נראה כי אפילו תקופת רב אדא הוא מאוחר מיום תקופה האמיתי שהחמה הולכת בקו המשוה. וכבר הזכירו דבר זה בס' משאת בנימין (סי' ק"א) ובשו"ת חת"ס או"ח (סי' נ"ו).

ונראה מזה דלענין דינו תורה של שמור את חודש האביב, דתמיד רובו של חודש ניסן צריך להיות אחר התקופה, אזלינן בזה לפי חשבון של תקופה האמיתית שהיא עוד יותר קצר מתקופת רב אדא כמו שש דקות. וראיתי בספר מטה דן (ויכוח ה' אות קמ"ו) דכתב דגם שמואל ידע דחשבון תקופה שלו אינו לפי האמת, וכתב שם וז"ל, אך ביקש דרך קצרה וקלה להמון העם ואותה נתן להם למען ידעו בחשבון הגם שיעור השנה בקירוב בלי דקים וחלקים עכ"ל. והביא שם עוד מה שאמרו תקופת רב אדא בצנעא ושמואל בפרהסיא.

ויש להוסיף על דבריו ז"ל דחשבון תקופה האמיתי הוא חלק מסוד העיבור שאין מגלין להמון עם רק ליחידי סגולה הואיל והיא סוד, ואיתא שם בגמ' דר"ה דגם שמואל לא ידע בסוד העיבור, אבל פשוט כיון דהי' בקיא בשבילי דרקיע הי' ידוע לו דאין חשבון תקופה שלו היא עפ"י האמת. ופליגי איזו תקופה מגלין להמון העם, לשמואל מגלין חשבון הפשוט ביותר והיא הוספה של רביע היום שהם שש שעות, ולרב אדא חשבון של י"ט שנים. וכיון דקיי"ל כשמואל וכמו שפירש אביי בש"ס שלנו, לכן למילי דברכות כמו בברכה של עושה מעשה בראשית, וכן גם לענין התחלת השאלה בברכת השנים, נקטינן כוותי' דשנת החמה היא יותר שש שעות על היום, והואיל ויש רשות לרבנן לתקן הברכות כפי ראות עיניהם. אמנם במילי דאורייתא אין לנו אלא תקופה האמיתית. ויש לפרש עוד, דיש לנו טעם השני לברכה זו, והיינו אם נתכסית החמה ג' ימים רצופים וא"א שלא יהי' כן במשך כ"ח שנה, וא"כ כשמברכין פעם אחת במשך זמן זה כשמואל, יוצאים ג"כ טעם השני לברכה זו.